LEGENDA

Janina Ramirez

LEGENDA

Hoe vrouwen werden gebruikt in de mythevorming van Europa

Vertaald door
Mario Molegraaf

2026 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Herengracht 48, 1015 BN Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

Oorspronkelijke titel *Legenda*
© 2025 Janina Ramirez
© 2026 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus en Mario Molegraaf
Omslagontwerp DPS Design & Prepress Studio naar een ontwerp van Andrew Smith
Omslagbeeld DE ROCKER/Alamy Stock Photo
Lithografie afbeeldingen Pixel-it
Zetwerk Elgraphic
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 6154 5

Aan Dan, Kuba, Kana en de Maleczek-clan

Maggie Moo, je hielp me erdoorheen!

'Vrouwen [...] zullen nu spreken en kunnen niet tot zwijgen worden gebracht; hun karakter én hun welsprekendheid luiden een tijdperk in waarin zij gemakkelijker zullen leren een waarachtig leven te leiden.'

MARGARET FULLER, *WOMAN IN THE NINETEENTH CENTURY*, EDITIE 1850

'Zwijg niet langer!
Roep met honderdduizend tongen.
Ik zie dat de wereld, door deze stilte, in puin ligt.'[1]

CATHARINA VAN SIENA, 'BRIEF AAN EEN GROTE PRELAAT', CA. 1375

INHOUD

Woord vooraf 11

Inleiding 15

1 Frankrijk: revolutie en heruitvinding 29
Jeanne d'Arc (1412-1431) en Charlotte Corday in 1793

2 Het Iberisch Schiereiland: dynastie en ontdekking 83
Isabella van Castilië (1451-1504) en Agustina Raimunda Maria Saragossa in 1812

3 Griekenland: autonoom en atypisch 124
Anna Komnena (1083-1153) en Laskarina Bouboulina in 1829

4 De Lage Landen: exceptioneel en extreem 161
Maria van Oignies (1177-1213) en de begijnen, en de Zusters van Onze-Lieve-Vrouw van Namen in 1831

5 Duitsland: banden en bloedlijnen 205
Keizerin Adelheid (931-999) en Lola Montez in 1848

6 Italië: vroomheid en pauselijke macht 246
Catharina van Siena (1347-1380) en Anna 'Nina' Morisi in 1858

7 Groot-Brittannië: traditioneel en transnationaal 287
Lady Godiva (overleden ca. 1066-1086)
en koningin Victoria in 1857

Conclusie 333

Noten 337
Illustratieverantwoording 373
Bibliografie 375
Woord van dank 403
Persoonsnamenregister 407

WOORD VOORAF

1 mei 2017, Parijs, Frankrijk

Journalisten bestormen de auto van alle kanten terwijl twee in het rood geklede figuren uit de achterdeuren worden geschoven en naar de Rue des Pyramides geleid. Microfoons en camera's worden in de gezichten van de personen geduwd, beiden tegen de negentig. Jean-Marie Le Pen en zijn Grieks-Nederlandse vrouw Jeanne-Marie Paschos worden omringd door bewakers terwijl ze glimlachend en pratend met aanhangers verder lopen. Jean-Marie heeft een grote tak lelietje-van-dalen in zijn knoopsgat – een symbool van de vrouw die voor hen oprijst: Jeanne d'Arc, wijdbeens op een enorm paard, met haar banier omhoog. Ze beschreef haar banier zelf tijdens haar proces:

> Ik had een standaard met het veld bezaaid met lelietjes. Er was een figuur van Christus die de wereld vasthoudt en aan weerszijden van Hem was een engel. Het was gemaakt van een witte stof die men 'boucassin' noemt. Erboven geschreven: Jhesus Maria, en het was omzoomd met zijde.[1]

De details op het banier zijn verloren gegaan in de opzichtige vergulding van dit negentiende-eeuwse beeld, besteld na de nederlaag van Frankrijk in de Frans-Pruisische Oorlog van 1870-1871. De kunstenaar, Emmanuel Frémiet, die eerder Napoleon I te paard had gebeeldhouwd, produceerde dit werk – het eerste ruiterstandbeeld van Jeanne – om te inspireren tot revanchisme, wraak op Duitsland.[2] Het werd neergezet op de boulevards van

Jeanne d'Arc door Emmanuel Frémiet, verguld brons, 1874. Place des Pyramides, Parijs.

Parijs bij wijze van statement: Pruisen mag Napoleon III hebben verslagen, de hoofdstad hebben belegerd en Elzas-Lotharingen hebben opgeëist, Frankrijk zal op een dag weer worden hersteld. Jeanne zit zo recht overeind dat ze bijna achterover lijkt te leunen in het zadel, haar gezicht uitdagend omhooggekanteld. Voor het beeld heeft Aimée Girod model gestaan, een jonge vrouw uit Domrémy, het dorp waar de middeleeuwse heldin was opgegroeid.

In de schaduw van deze moderne weergave van een middeleeuwse vrouw stapt Jean-Marie Le Pen doelbewust op de met blauw tapijt beklede voet rondom het standbeeld. 'Jean-Marie'-kreten klinken door de kleine menigte terwijl hij zijn toespraak begint: 'Sinds de oprichting heeft Front National zich onder de bescherming van Jeanne d'Arc geplaatst, de groot-

ste persoon in de geschiedenis.'[3] Hij pauzeert voor elke zin en vervolgt: 'Het systeem had haar in de bezemkast gezet, samen met de Marseillaise [het volkslied], de tricolore vlag, liefde voor het vaderland, de nagedachtenis aan de voorouders – kortom, de geschiedenis van Frankrijk.' Hij gaat door op het onderwerp patriottisme en nationalisme:

> Nationalisme is liefde voor de natie, en de natie gaat niet over anderen, die gaat over onszelf. Voor sommigen is het slechts een heden en toekomst, maar voor ons is het ook een verleden waar we vandaan komen en zonder zouden we biologisch, fysiek, moreel, spiritueel niet hebben bestaan.

Terwijl hij begint aan een tirade over hoe onze huidige staat van globalisering leidt tot een 'verzwakking van het karakter' en verwaarlozing van 'religieus dogma', gebeurt er iets verrassends. Zijn microfoon valt uit. Hij gaat gewoon door, zijn stem verheffend, slechts flarden van zijn toespraak hoorbaar terwijl de menigte zich steeds meer opwindt. Zijn papieren beginnen van de lessenaar te waaien, terwijl assistenten rondrennen en hij 'sabotage!' roept. Uiteindelijk begint de microfoon weer te werken. De retoriek is nog heftiger: 'Tot wie zichzelf uitroepen tot vrienden en aanhangers van migrerende buitenlanders, richt ik deze reactie van Jeanne tijdens haar proces. Toen de rechters vroegen: "Bevallen de Engelsen je?", antwoordde ze: "Ja. In eigen land."'

Dit is een fout citaat.[4] De tekst uit het proces van Jeanne luidt eigenlijk:

> Bisschop Cauchon: 'Haat God de Engelsen?'
>
> Jeanne d'Arc: 'Ik weet niets over de liefde of haat die God heeft voor de Engelsen, noch wat hij met hun zielen zal doen; maar ik weet zeker dat ze uit Frankrijk verdreven zullen worden, behalve degenen die blijven en sterven.'[5]

Jeanne sprak in een periode van oorlog, toen zij zelf legers was voorgegaan in de strijd tegen Engelse troepen die, tijdens de Honderdjarige Oorlog, herhaaldelijk het Kanaal waren overgestoken, de vele koninkrijken van Frankrijk teisterden en het volk met geweld versloegen, als onderdrukkers van over zee. Le Pen heeft de historische tekst, en Jeanne zelf, gemanipu-

leerd voor zijn eigen doeleinden – als steun voor zijn haat tegen immigranten – en hij oogst een lach van de menigte, die ervan uitgaat dat hij de geschiedenis correct gebruikt. Le Pen vervolgt met aanvallen op moslimgemeenschappen in Frankrijk, die volgens hem de natie vernietigen. Het is een toespraak die aanzet tot verdeeldheid, haat en separatisme. Terwijl hij zijn climax bereikt met een oproep tot 'de afschaffing van het asielrecht, afschaffing van het jus soli, afschaffing van gezinshereniging', steekt de wind op en legt hem het zwijgen op.

INLEIDING

Dit is geen traditioneel geschiedenisboek. Het is een reis die ik heb verzorgd, een reis die zich door de eeuwen heen en over heel Europa uitstrekt. Ik begon het te schrijven met een simpel uitgangspunt: bij het opdiepen van verhalen van vrouwen uit de geschiedenis realiseerde ik me hoe bij bepaalde personen door de eeuwen heen hun namen en reputaties zijn aangepast, gemanipuleerd, gebruikt en misbruikt, vaak voor politieke doeleinden. Dit zette me aan het denken over de manieren waarop middeleeuwse figuren als koning Alfred, Karel de Grote en Robin Hood hebben bijgedragen aan historisch-politieke narratieven van nationale identiteit. Op zichzelf zorgen 'legendarische' figuren, romantische verhalen van weleer, of folkloristische associaties niet voor verdeeldheid. Maar wanneer ze worden gebruikt door politici, verspreid via scholen en uitgedragen via propaganda is het belangrijk om de fundamenten te bekijken waarop deze gedeelde verhalen rusten. Om dit idee verder uit te werken wilde ik aandacht vragen voor vrouwen – middeleeuwse en moderne – en onderzoeken welke rol zij hebben gespeeld bij de vorming van naties.

Nostalgie, verlangen naar een terugkeer naar de voorbije gloriedagen van een land – de 'goede oude tijd', toen alles beter was – kan gemakkelijk als wapen worden gebruikt, waarbij men het verleden aan ons door een roze bril presenteert als een tijd waarover politici beloven dat we ernaar kunnen terugkeren. De golf van isolationisme die momenteel de wereld overspoelt, wordt gevoed door het geloof dat, in het licht van snelle transformaties in

technologie, wereldwijde communicatie en meer integratie, het antwoord is om terug te gaan naar iets van vroeger, iets schijnbaar beters. Nationalisme, waarbij een groep mensen wordt opgezet tegen mensen buiten die groep, berust op nostalgie en maakt daar een wapen van, door het inzetten ervan voor ideeën van separatisme, racisme, elitarisme en vrouwenhaat. De politici van vandaag heffen kreten aan als 'Make Our Nation Great Again' en beloven een terugkeer naar een gedeelde 'Gouden Eeuw', terwijl influencers hun miljoenen volgers ophitsen met opruiende retoriek over vermeende 'verraders' versus 'ware patriotten'. Eric Hobsbawm, een Britse en Joodse historicus met Pools-Oostenrijkse wortels, die eerst in Egypte en vervolgens aan het begin van de Tweede Wereldoorlog in Duitsland opgroeide, heeft deze waarschuwende woorden gesproken: 'Historici zijn voor nationalisme wat papavertelers [...] zijn voor heroïneverslaafden: wij leveren de essentiële grondstof voor de markt.'[1] Opletten hoe politici, religieuze leiders en ideologen het verleden gebruiken – hoe ze hun retoriek vormen, de geschiedenis aanwenden en angst opwekken voor verandering – is, wat mij betreft, een actuele en dringende noodzaak. Moeten we niet even achteromkijken en de premissen toetsen waarop onze moderne naties zijn gebouwd?

Om beter te begrijpen hoe het Europa van vandaag ontstond, heb ik zeven landen of regio's gekozen, te beginnen met Frankrijk, vervolgens het Iberisch Schiereiland, alvorens over te schakelen op Griekenland, de Lage Landen, Duitsland, Italië en ten slotte Groot-Brittannië. Steeds heb ik een moderne figuur uit de achttiende of negentiende eeuw, actief op een cruciaal moment van revolutie of natievorming, gekoppeld aan en afgezet tegen een middeleeuwse vrouw. Samen vormen ze een bijzondere cast: koninginnen, krijgers, keizerinnen, heiligen. In plaats van de fragmentarische stukjes levens, archeologische vondsten en vluchtige verwijzingen waarop mijn vorige boek, *Femina*, was gebaseerd, heb ik nu een andere benadering gekozen. Ik doe nieuw onderzoek naar top-downnarratieven, bekende verhalen en legendes die eeuwig lijken, maar zelden de zorgvuldige aandacht krijgen die ze verdienen. Wat zijn de wortels van hun verhalen, en hoe kunnen we de individuen achter de beroemde namen vinden? Ik ga op zoek naar de historische vrouwen in de straten waar ze liepen, de panden die ze bewoonden, de objecten die ze hanteerden en de teksten waarin hun verhalen worden bewaard. Door de vrouwen achter de legendes te onderzoeken, openen zich nieuwe vensters naar de sociale, politieke, religieuze en

economische realiteiten waarvan ze deel uitmaakten, en ik ga na hoe deze personen eeuw na eeuw opnieuw zijn uitgevonden om de behoeften en agenda's van verschillende generaties te dienen.

Als historicus houd ik me niet alleen bezig met het verleden, maar probeer ik ook te begrijpen hoe de mensheid vreedzaam kan samenkomen om inclusieve samenlevingen op te bouwen die gelijkheid waarderen, in de hoop op een betere toekomst. Ik voel me verplicht mijn bijdrage te leveren aan verzet tegen het verdraaien van geschiedenis voor gewelddadige doeleinden, iets wat de kern vormt van nationalisme en extremisme. Deze reis gaan we samen maken. Op sommige momenten zal de route snel en direct zijn, de wegen duidelijk en de verbindingen simpel. Op andere momenten zullen we naar onbekende gebieden en nieuwe landschappen afdwalen. Maar reizen is net zo belangrijk als een bestemming bereiken. Ik heb geprobeerd zorgvuldig een reis samen te stellen door heel Europa, heen en weer tussen achttiende- en negentiende-eeuwse vrouwen, die op historische momenten met moed of straffeloosheid handelden, en middeleeuwse personen die iconen zijn geworden bij het onderbouwen van het gevoel van een natie van gedeelde geschiedenis. Dit is niet zomaar een route van A naar B, maar ik hoop dat terwijl we samen reizen het herontdekken van deze legendarische vrouwen je honger zal opwekken om verder te verkennen, om je eigen minder gebaande paden te volgen en nieuwe manieren te vinden voor omgang met historische personen, plaatsen en gebeurtenissen.

De mensen uit het verleden waren wij – alleen eerder. Ze deelden onze basisbehoeften en ons verlangen naar veiligheid, liefde en zin. Door in hun werelden te stappen, kunnen we de overeenkomsten en verschillen begrijpen die bestaan tussen alle mensen in verschillende tijden, in verschillende streken. Maar de periodes en plaatsen waarheen deze vrouwen ons brengen, hebben hun eigen unieke kenmerken: van eten tot mode, van liefde tot taal, van geloof tot gebouwen. Hoe ze zich presenteerden, hoe ze spraken, hun dromen, passies, interesses – deze elementen zijn vaak niet terug te halen. Maar deze uitzonderlijke personen krijgen enkel betekenis naast een cast van andere mensen en binnen hun specifieke historische contexten. Om ze te vinden moeten we alle beschikbare aanwijzingen benutten om hun werelden zo nauwkeurig mogelijk te reconstrueren.

In plaats van simpelweg een versie van hun legendarische verhaal over te nemen, gezeefd door eeuwen van herschrijvingen, is het de taak van de

historicus om terug in de tijd te tasten, en alles uit opgegraven vondsten, oude manuscripten, commentaren uit de tijd en vroege beelden te benutten op zoek naar feiten. De gegevens zijn beperkt en vaak geldt: hoe verder terug in de tijd je zoekt, hoe fragmentarischer het materiaal. We kunnen niet heel dicht bij de mensen uit het verleden komen, maar bij het zoeken naar hen kunnen we talloze verhalen ontdekken, waarvan de meeste veel fascinerender zijn dan de sprookjes en kinderrijmpjes die als legende werden doorgegeven. Opnieuw contact leggen met een historische persoonlijkheid kan enthousiasme opwekken en nieuwsgierigheid om te begrijpen hoe gevarieerd, verrassend en opwindend deze wereld is en altijd is geweest. Omdat reizen de geest verruimt, vraag ik je om met me mee te gaan op deze reis: geschiedenis uit de legende ontrafelen, bij het zoeken naar de opmerkelijke vrouwen die een rol speelden bij de opbouw van onze moderne Europese naties.

De natie is een vrouw

Een wandeling door de hoofdsteden en machtscentra van Europa, gesmeed in de gloeiende hitte van revolutie en modernisering, wekt de indruk dat vrouwen geen enkele rol speelden bij het oprichten van naties. Zowel het Parijs van Haussmann als de gangen van de Houses of Parliament in Londen staan boordevol standbeelden van grote mannen. Het Vaticaan trekt deze mannelijke besluitvormers klerikale gewaden aan, met niet alleen macht over aardse zaken maar ook over spirituele zaken. Als vrouwen al voorkomen, zijn het codes, symbolen van wat volgens een natie haar sterkste punten zijn.[2]

Marianne is de versmelting van verschillende concepten – het 'vrijheid, gelijkheid, broederschap' van de Franse Revolutie, gecombineerd met rede en rechtvaardigheid.[3] Lady Liberty in Amerika draagt de Frygische muts van bevrijde Romeinse slaven, om te laten zien dat het volk niet zou worden onderdrukt en zichzelf zou regeren. Andere vermenselijkte vrouwelijke nationale symbolen van landen zijn losjes gebaseerd op symbolen die voortkwamen uit het oude Rome: Germania draagt het zwaard en kuras van een natie die niet zou worden veroverd; Hispania draagt een lauwerkrans en wordt vergezeld door een leeuw, die het koninkrijk Castilië voorstelt; Britannia draagt de Korinthische helm en heeft een drietand om de